

מיאזור ועד נצרת: עלונך – ביטאון הנשים של המפלגה הקומוניסטית הישראלית בשנות החמישים של המאה העשרים

חגית כהן

הקדמה

בשנת 1953 פרסם תופיק טובי חבר הכנסת מטעם מק"י את מחשבותיו על חשיבותה של העיתונות המפלגתית לגיוס חברים חדשים לשורות המפלגה:

עלינו להביא את דברינו לעם ולמעמד הפועלים "בשפה המובנת לו". [...] שפה פשוטה, עממית וחיה תמצא דרך לליבותיהם של ההמונים, תעוררם למאבק ותחדיר בהם אימון בכוחם ותקווה בעתידם המאושר. אין להסתפק בתיאורים מדעיים ובסטטיסטיקות בלבד. [...] יש לתת תאור חי המושך את לבבות הקוראים. [...] יש להדק את הקשרים עם המוני הקוראים, יש להרבות בפירסום מכתבים של הקוראים, בכדי שהם יראו בעתונותנו את הבמה המבטאת את דרישותיהם ומשאלותיהם.¹

דברים אלה ביטאו את החשיבות הרבה שייחסה מק"י לעיתונות המפלגתית כאמצעי ראשון במעלה להתגבר על בידודה הציבורי והפוליטי. מפלגה זו נוסדה בשנת 1948 מאיחוד של שלוש סיעות: קבוצתו של שמואל מיקוניס, המזכיר הכללי של המפלגה החל משנת 1947; קבוצת הקומוניסטים הערבים, מנהיגיה של הליגה לשחרור לאומי לשעבר שנתרו במדינת ישראל לאחר סיומה של מלחמת העצמאות; וקבוצת הקומוניסטים העברים שנחשבו לסמן הימני בתנועה הקומוניסטית והיו קרובים לקונסנזוס הציוני. בעקבות תמיכתה של ברית המועצות בהקמתה של מדינה יהודית ולאור השינויים ההיסטוריים שחלו בעולם היהודי לאחר מלחמת העולם השנייה, המירה מק"י את היחס האנטי-ציוני המסורתי שאפיין את המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית (פק"פ) מהקמתה בשנת 1919 לעמדה לא ציונית. חברי מק"י הגדירו עצמם כפטריוטים נאמניה של המדינה. נאמנותם באה לביטוי בתמיכה במפעלי ההתיישבות והעלייה שנתפסו בעיניהם חשובים והכרחיים מטעמים הומניטריים ולא מטעמים ציוניים. חברי מק"י אף נלחמו במלחמת העצמאות והעלו על נס את גבורתם והקרבתם של חבריה. אפשר אפוא להצביע על התקרבות קצרת ימים למפעל הציוני, שהחלה מסיומה של מלחמת העולם השנייה עד לכינונה של הכנסת השנייה בשנת 1951.² נאמנות יחסית זו של חברי המפלגה במלחמת העצמאות הביאה תחילה ליחס חיובי כלפיהם, אולם משנות החמישים ניהלה

מק"י מאבק נחוש נגד הממשל הצבאי ומדיניות הפקעת האדמות של הממשלה, דגלה במתן שוויון מלא לערביי ישראל ודרשה שהערבים שנטשו את כפריהם והמתגוררים בישראל יורשו לחזור אליהם.

הביקורת הבלתי מתפשרת של מק"י נגד הנהגת מפא"י, נאמנותה לברית המועצות ועמדותיה האנטי ציוניות הובילו לכידודה ולשליטת הלגיטמיות שלה בזירה הפוליטית. וכך, בעקבות אימתו הידועה של דוד בן-גוריון "בלי חירות ומק"י", נדחקה מק"י לספסלים האחוריים של האופוזיציה. חברי הכנסת של מק"י הורחקו מוועדות הכנסת וממעגל מקבלי ההחלטות והיא נחשבה למפלגה נפקדת. הנהגת מק"י נאלצה לחפש זירות חלופיות חוץ-פרלמנטריות, שבאמצעותן תוכל להגיע לציבור רחב של תומכים ואוהדים. הקשר הישיר עם הציבור התנהל באמצעות חוגי בית, כנסים ושיתופי פעולה עם ארגוני שמאל נוספים, ואפשר לעקוף את הדה לגיטימציה של מפלגת השלטון. אך בכך לא היה די ומק"י פנתה להרחיב את העיתונות המפלגתית שלה.³

בתקופת היישוב ולאחר קום המדינה הייתה העיתונות המפלגתית כלי רב עוצמה להעברת מסרים רעיוניים מוגדרים, לגיוס תמיכה ולהשגת הד ציבורי. הן מפלגות הקואליציה הן מפלגות האופוזיציה הקפידו להפיץ את עמדותיהן ולתקוף את המפלגות המתחרות. עבור מפלגות האופוזיציה שימשה העיתונות המפלגתית ככמה לעיצוב דעת הקהל ולהטמעת המפלגה כאלטרנטיבה פוליטית למפלגת השלטון. אומנם קוראי העיתונות המפלגתית היו ברובם מגויסים ומזוהים עם התנועה, אך היו עיתונים מפלגתיים שהצליחו לחרוג אל מעבר לחוג המפלגתי הצר ולהגיע אל קהל קוראים שאינו מזוהה באופן מובהק עם הקו המפלגתי.⁴ כך למשל קול העם, עיתונה של מק"י שהיה מפרוואר 1946 לעיתון יומי, אימץ טרמינולוגיה שלא היה בה כדי לעורר התנגדות במטרה להשיג לגיטימציה ציבורית ואהדה בקרב חוגים נרחבים ממחנה השמאל.

סיבה נוספת לחשיבותה של העיתונות המפלגתית הייתה חיזוק הקשר עם מחנה התומכים. עבור מפלגה אופוזיציונית כמו מק"י הייתה העיתונות הנבדלת צורך חיוני, נוכח הביקורת וההוקעה מצד העיתונות הכללית. העיתונות המפלגתית חיזקה את אמיתות הדרך, ניגחה את היריבים הפוליטיים, סיקרה באהדה את פעולותיה של המפלגה ושימשה כערוץ פתוח לקשר עם הקוראים. בשנת 1951 וברבע הראשון של 1952 פרסמה המפלגה כ-103,000 חוברות ופרסומים אחרים על בעיות היום-יום, חלקם אף תורגם לשפות העולים. לצד העיתון היומי קול העם הוחלט על הוצאה לאור של הביטאון הדרך והפצתו באופן סדיר. המפלגה הוציאה לאור את אל-איתחאד, העיתון בלשון הערבית ואת פריי ישראל, כתב עת בלשון יידיש לענייני הגות, תרבות ואומנות. בשנת 1951 גייסה מק"י 16,000 לירות ישראליות במסגרת מגבית מיוחדת שנשאה את השם "קרן העיתונות", במטרה להמשיך ולפתח את עיתוניה של המפלגה.⁵ בין פרסומיה היה גם ביטאון הנשים עלונך: ירחון לאשה בכית ובחברה (להלן: עלונך), שעומד במוקד מאמר זה.

עלונך החל להופיע בשנת 1951 ביוזמתו של ארגון הנשים של מק"י, ארגון נשים דמוקרטיות בישראל (להלן: אנד"י). הירחון נדפס בעברית, בערבית, ביידיש ובבולגרית במטרה לפנות אל המגזרים שאותם שאפה המפלגה לגייס. במאמר אבקש לברר כיצד השתקפה מציאות החיים הישראלית בביטאון הנשים הקומוניסטי, מה הייתה עמדתו בסוגיית השוויון המגדרי וקידום מעמד האישה, ואם חרט על גלגל מאבק על זכויות הנשים. מטרתו היא לעמוד על הזיקה בין הסוגיות המגדריות לסוגיות המעמדיות שעלו בירחון, ולעגן את **עלונך** הן בהקשר של עיתונות הנשים הישראלית שהתפרסמה בשנות החמישים הן בהקשר הנרחב של עיתונות הנשים הקומוניסטית שהופיעה ברחבי העולם. הסעיף הראשון במאמר יעסוק בעיתונות הנשים הישראלית שהופיעה בשנותיה הראשונות של המדינה. הסעיפים השני והשלישי יעסקו בפעילותה של אנד"י ובדיוקן החברתי של הכותבות והקוראות של **עלונך**. בסעיפים הרביעי והחמישי אדון בנושאים ובסוגיות שנדונו בביטאון ואעמוד על הדימויים המגדריים שרווחו בו, ובסעיף השישי אעמוד על זיקתן של חברות אנד"י לברית המועצות. עד היום לא התפרסם מחקר אקדמי על הביטאון **עלונך** בהקשר הנרחב של עיתונות הנשים הישראלית ועיתונות הנשים הקומוניסטית הכלל עולמית. מאמר זה מתבסס על חוברות **עלונך** בעברית וביידיש שהופיעו משנת 1951 עד שנת 1958 ובא לשפוך אור על מעורבותן של נשים ישראליות קומוניסטיות במרחב הציבורי והפוליטי במדינת ישראל.⁶

עלונך: בין ביטאון לעיתון

לפי הגדרתה של הסוציולוגית חנה הרצוג, עיתון נשים הוא עיתון שנשים הן קהל היעד העיקרי שלו. ההגדרות החברתיות הרווחות של אישה או של עולם הנשים משקפות את הדימויים המגדריים השולטים בשיח החברתי והתרבותי. הדימויים הם תוצר של הבניה חברתית שמשתנה בהתאם לנסיבות הזמן והמקום ועימה משתנים גם עולמות התוכן הנקשרים בנשים ונשיות. הקיום הנפרד של עיתוני נשים עורר עניין מחקרי באשר לסיבות קיומם ולכוח חיותם. העמדות המחקריות בסוגיות אלה השתנו בהתאם להתפתחויות שחלו בפמיניזם במשך השנים.⁷

מנהיגות הגל השני של הפמיניזם בשנות השישים כבטי פרידן קבעו שעיתונות הנשים מייצגת תפיסה סטריאוטיפית ונחותה של הנשים ומשעתקת את דיכוין. עיתונות זו מנתבת אותן למרחב הביתי, והעיתון נחוה כחלק ממנגנון הדיכוין החברתי והמיני של הנשים. אולם עם השנים התגבשה התפיסה שעיתונות הנשים משקפת תופעה מורכבת יותר ואיננה אמצעי לדיכוין ולשליטה. יתר על כן, החלה להתפתח ביקורת על הנחות היסוד של הפמיניזם הקלאסי. הפמיניזם של שנות השמונים ראה בביקורת הפמיניסטית הקלאסית מידה רבה של התנשאות ואימוץ הגישה הפטריאכלית הקובעת מה טוב ומה נכון לנשים. ברוח ביקורת זו החלו חוקרות לבחון מה נשים עושות במדיום העיתונאי, התקשורת. המחקרים הראו כי נשים צורכות את המדיה בצורה אקטיבית לצורכיהן.

עיתוני הנשים מספקים תחושה של חברות ומעניקים בידור, מידע ועצות. המחקרים דחו את הטענה הגורפת שעיתונות הנשים יוצרת דימוי סטריאוטיפי של האישה. עיתונות הנשים היא אומנם מרחב המשעתק דימויים מגדריים, אולם בה בעת היא משמשת גם כזירה לקריאת תיגר על המשמעויות החברתיות והמגדריות המקובלות.⁸

התפיסה שלנשים ולגברים עולמות חברתיים שונים השתקפה בעיתונות העברית מימיה הראשונים. מדור האופנה הראשון הופיע בעיתון השקפה של אליעזר בן יהודה ב־1904 וכתבה אותו חמדה בן יהודה. אולם העצות שניתנו לנשים בהשקפה על הליכות, טיפוח החן ומשק הבית היו פזורות בין דפי העיתון ולא רוכזו במדור נפרד.

בשנות השלושים של המאה העשרים החלו להופיע בעיתונות היומית העברית בארץ ישראל מדורי נשים. הראשון שמיסד נוהג זה היה העיתון דאר היום. מדורי הנשים עסקו בהדרכה ובמתן עצות כנהוג בעיתונות הנשים האירופית. בשנות הארבעים והחמישים הם עסקו גם בסוגיות הקשורות בתחיקה, בארגוני נשים ובזכויות הנשים וברווחתן לצד עצות כיצד לנהל את התפריט המשפחתי במשטר הצנע. המשותף למדורי הנשים היה העירוב בין דיון בסוגיות פוליטיות וחברתיות ובין עיסוק בנושאים נשיים מסורתיים כמו משק הבית, גידול ילדים ואופנה. המדורים לנשים בעיתונים היומיים הציגו עצמם במפורש כמדורים שקהל היעד המובחן שלהם הוא נשים. שמותיהם משקפים זאת: רובם ככולם כללו את המילים "אשה", "אם", "בית" או "משפחה", והטקסטים נוסחו על פי רוב בלשון נקבה.⁹

בתקופת היישוב הקדימו ביטאונים של ארגוני הנשים את העיתונים המסחריים. הראשון היה הירחון האשה: לחייה ולענינה של האשה בארץ ישראל, שיצא לאור בשנים 1926–1929 בעריכתה של חנה הלנה טהון, וביוזמתם של הסתדרות נשים עבריות בארץ ישראל וארגון הדסה שמימן את צאתו לאור. מטרת הירחון הייתה לעסוק בסוגיות הנוגעות לחיי הנשים מכל הזרמים הפוליטיים. העיתון כתב על עבודת נשים, נישואי קטינות, מעמד הנשים בפוליטיקה ועוד. בשנת 1934 החל להופיע הירחון דבר הפועלת בעריכתה של רחל כצנלסון, כביטאון הנשים של תנועת הפועלות ובזיקה גלויה לתנועת העבודה. מנהיגותיה של תנועת הפועלות ראו בו אמצעי לחיזוק הקשר בין חברות התנועה, מרחב לכיטוי עמדותיהן ואמצעי לגיוס חברות. דבר הפועלת לא התכוון להיות עיתון נשים במובן המסורתי שלו, והמערכת שלו ובראשה רחל כצנלסון הסתייגה מתכנים קלילים. גם לוויצ"ו היה ביטאון משלה שהחל לצאת לאור בשנת 1948 תחת השם ויצ"ו במדינת ישראל, ומאוחר יותר יצא לאור דו ירחון בשם במת האשה, גם הוא מטעם ויצ"ו.¹⁰

בשנת 1947 החל להופיע עיתון הנשים המסחרי לאשה; עורכו הראשון של העיתון היה שמואל שניצר. מראשיתו היה העיתון רווחי ונועד לכסות את גירעונות ידיעות אחרונות. לאשה לקח חלק פעיל בעיצוב ההבניה המגדרית של נשים ישראליות, הן במיסוד תחרות מלכת היופי החל בשנת 1950, לאחר מכן בתחרות "עקרת הבית האידיאלית" ובמיסוד יום האם. בעקבות הצלחתו נעשו ניסיונות להוציא לאור שבועונים וירחונים

לנשים אך ללא הצלחה, עד להופעתו של העיתון את בשנת 1967 מטעמו של העיתון מעריב. בשנים הראשונות לקיומם נערכו עיתוני הנשים המסחריים בידי עורכים גברים משום שנתפסו כמפעל כלכלי רווחי שראוי להיות מנוהל בידי גבר "בר סמכא".¹¹ למרות ההבדלים במטרות ובתכנים אפשר להצביע על נקודות דמיון והשקה בין ביטאוניהם של ארגוני הנשים לעיתוני הנשים המסחריים. כדי להרחיב את מעגל הקוראות כללו ביטאוני הנשים גם מדורי אופנה ועצות לעקרת הבית, ואילו העיתונים המסחריים נדרשו גם לסוגיות חברתיות ופוליטיות במטרה לפנות לציבור נשים משכיל. שניות זו באה לביטוי גם בביטאון עלונך.

ארגון נשים דמוקרטיות בישראל – אנד"י

עלונך יצא לאור כירחון משנת 1951 מטעמו של ארגון נשים פרוגרסיביות (אנ"פ). הארגון שנוסד בשנת 1948 התאחד שנה לאחר מכן עם ארגון הנשים הפלסטיני "אל נהדה אל נסאאיה אל דמוקרטיה" (התעוררות הנשים הדמוקרטיות), ושינה את שמו ל"ארגון נשים דמוקרטיות בישראל" (אנד"י). בשנת 1954 הצטרפו לאנד"י נשים שפרשו ממפ"ם ומספר חברות הארגון גדל. לאחר הפילוג במק"י בשנת 1965 שינה הארגון את שמו ל"תנועת נשים דמוקרטיות בישראל" (תנד"י). אנד"י השתייך לפדרציה הבין-לאומית של הנשים הדמוקרטיות והשתתף בכינוסים בין-לאומיים שנערכו מטעמה של הפדרציה. לאנד"י היו נציגות גם במועצת הפועלות.¹²

בכרוז שהופיע בשנת 1949 פרסמו הנשים את עקרונות הארגון לצד תוכניות פעולה. עקרונות אלה כללו דאגה לכל בני המשפחה: האשה, הילדים והנוער העובד. בחזית המאבק לשוויון האישה התחייב הארגון למאבק למען שוויון לנשים במדינת ישראל בתחומים הפוליטי, הכלכלי והתרבותי, וכן לשוויון לפני החוק והמשפט ולשכר שווה לנשים על עבודה שווה. הארגון קרא לשיתוף פעולה מלא בין נשים יהודיות לערביות בישראל ביצירת חזית מאוחדת, במאבק לשוויון האישה ובמאבק העולמי לשלום. כדי להקל על מצוקתם של ילדי השכונות ושל ילדי חיילים ועולים חדשים, הקים הארגון גני ילדים והתעתד לכוון מפעלים נוספים, כמו קייטנות ומועדונים. לצד החתירה לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי פעלו חברות הארגון גם בסוגיות מדיניות וצבאיות נוספות, ובהן: המאבקים נגד פיתוח ושימוש בנשק גרעיני בעולם ונגד מלחמת קוריאה. חברות הארגון ניהלו מאבק עיקש נגד חימוש הצבא המערב הגרמני ונגד עסקאות הנשק בין ישראל לגרמניה.¹³

סניפים של אנד"י היו בכל רחבי הארץ: בשלוש הערים הגדולות ירושלים, תל אביב-יפו וחיפה, ובערים וביישובים קטנים יותר כרמת גן, פתח תקוה, ראשון לציון, אזור, חדרה וקיבוץ יד חנה. בחיפה ובנצרת פעלו סניפים של החברות הפלסטיניות בהנהגתן של סמירה חורי ולולו סבג'. אנד"י פעלה גם במעברות וביישובי עולים כגבעת אולגה, מעברת כפר אוננו ומקומות נוספים.

הכותבות והקוראות של עלונך

בשער הירחון לא נדפסו שמות חברות המערכת או שמה של העורכת האחראית. חלק מן הכותבות חתמו בשמן פרטי, בראשי תיבות או בכינויים שונים כגון: "אמא של יעל". בדף האחרון של הירחון נדפס באותיות פטיט שמה של עורכת הירחון, רגינה ברוצקוס-גליקסון, שרטטת במקצועה. כותבות נוספות שהזדהו בשמן המלא היו רות לוביץ, מזכירת אנד"י בשנת 1952 וחברת הלשכה הפוליטית של המפלגה הקומוניסטית הישראלית; דבורה (דובה) יפה, המזכירה הארצית של אנד"י בשנות השישים, חברת מזכירות מועצת הפועלות וחברת ועדת הביקורת של מק"י; סוניה אידלברג, ממנהיגות אנד"י; ד"ר חנה סנה (רעייתו של משה סנה מנהיג המפלגה), שכתבה בענייני בריאות; אורסולה וסרמן, עיתונאית וסופרת; סמירה חורי, מנהיגת אנד"י בנצרת. אפשר היה לרכוש את הירחון אצל פעילות אנד"י ובקיוסקים.¹⁴

חלק מהכותבות שציינתי נמנו עם המשמרת הוותיקה של המפלגה הקומוניסטית, ובהיות המפלגה בלתי לגאלית הן ישבו בכלא הבריטי בגין פעילותן המפלגתית. רגינה ברוצקוס-גליקסון, בת לאחת המשפחות הנודעות בציונות הרוסית, נאסרה בידי משטרת המנדט וישבה בבית הכלא בבית לחם בשנת 1936 באשמת זיוף חותמות של הנציב העליון וקונסוליות זרות והחזקת פספורטים זרים. כך גם רות לוביץ, שנאסרה לתקופה ממושכת בגין פעילותה הקומוניסטית וישבה אף היא בכלא הנשים בבית לחם, לצד אסירות קומוניסטיות נוספות.¹⁵ חלק מן הכותבות היו כמובן חברות אלמוניות של סניפי אנד"י בכל רחבי ישראל.

בשנים הראשונות להופעתו של הביטאון נעשה ניסיון ליצור מהדורה ייחודית ביידיש, שתיתן מקום נרחב יותר לסופרות ולמשוררות. הביטאון ביידיש היה גדול יותר מהחבורות שהופיעו בעברית. אולם בחלוף השנים נעשה הביטאון ביידיש זהה למהדורה בלשון בעברית גם בצורתו וגם בתכנון. חלק נכבד מחברות אנד"י נזקקו למהדורה ביידיש עקב שליטתן המוגבלת בעברית, במיוחד בריכוזי העולים החדשים שבהם פעל הארגון. כך עולה ממכתב ששלחה מזכירת אנד"י באזור חדרה בשנת 1960 לדובה יפה, המזכירה הארצית. ההקשר לשליחת המכתב היו ההכנות הנמרצות ליום האישה הבינלאומי שמזכירת הסניף החרוזה, ששמה היה רוזה, הקדימה בכיזון וכך היא כתבה: "התכנית למסיבה (זה יהיה בגבעת אולגה). הקראת תוכן התזיסים לכבוד החג, אחר כך גם ריקודים כי יש לנו פטפון עם פלטות. אנחנו מוותרות על נואמת, מסיבה זו שבאולגה עוד לא מבינות החברות עברית, וביידיש זה קשה".¹⁶

מידע נוסף על הפרופיל החברתי של קוראות עלונך אפשר ללמוד מרשימות הנשים שהשתתפו בוועידות אנד"י וייצגו את מק"י במועצת הפועלות. בשנת 1954 השתתפו בוועידת אנד"י 457 צירות מ-48 יישובים ברחבי הארץ שעסקו ב-36 תחומי עיסוק. 230 נשים מבאות הכנס היו עקרות בית, 57 היו פועלות ו-37 היו גננות ומורות. מספרן של בעלות המקצועות החופשיים היה זעום: שבע רופאות וארבע עיתונאיות.¹⁷

“מועצות עירוניות דמוקרטיות לטובת המוני העם”. דער פרויען ביולעטין (ביטאון הנשים) מס' 2 (10 בנובמבר 1950). באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

פרויען ביולעטין עלונך (ביטאון הנשים עלונך) מס' 11 (אוגוסט 1953), מחיר 120 פרוטות. באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

מדורי העיתון והנושאים שעלו בו

נושאי פנים: בסבך המגדר, המעמד והלאום

הביטאון הרבה לסקר ולדון במצוקות החיים במדינה הצעירה, והתמקד בבעיות נשים בריכוזי העולים, בשוק העבודה ובמגזר הערבי שהיה תחת עול הממשל הצבאי. בין הנושאים שנדונו לעיתים קרובות היו הסבל וקשיי הקיום של העולים במעברות. בכתבה שהתפרסמה בעלונך בשנת 1954 תיארה רות לוביץ את מצבן הבלתי נסבל של משפחות שמתגוררות כבר שש שנים במעברה, שהחמיר עקב גשמי החורף העזים. לוביץ תיארה את תנאי הקיום הקשים של יושבי המעברה הסובלים מתמותת תינוקות, רעב, קור, שחפת, הזנחה ועוני מרוד. וכך כתבה: “כנסנו לאחד הברדונים הראשונים. נשמע בכי ילד קורע לבכות, שעד מהרה הצטרפו אליו קולות בכי נוספים... אשה התרוממה מאחת הפינות בבדון והסבירה בקול כאוב: הם רעבים. אנחנו לא קונים בצרכניה אלא מעט לחם ושמן כלכד. אין לנו כסף בשביל לאכול. הילדים שלנו מחטטים בפחים אולי ימצאו פרוסת לחם”¹⁸.

במדור “נשים כותבות” התפרסמה כתבה מאת יהודית ולטר, המתארת את היחלצותן של חברות אנד” מתל אביב ובני ברק לסייע למשפחה ממעברת פרדס כץ. המשפחה על שמונת ילדיה שבתה ליד הלשכה הסוציאלית בכני ברק בדרישה להגדלת הקצבה הניתנת לה, שאינה מספיקה לצרכיה הבסיסיים ביותר. חברות אנד”י ארגנו את תושבי

המעברה להפיגין ליד העירייה לאחר שהורי המשפחה נעצרו עקב ההפגנה הלא חוקית, ועמם נעצרו גם חברות אנד". בסופו של דבר פסק השופט להגדיל את הקצבה למשפחה. סוכם עם העובדת הסוציאלית על מתן הלוואה לקניית עז, סידור עבודה לאב וסידור הילדים הקטנים במעונות. אולם על פי הדיווח של יהודית ולטר, מלבד מתן הלוואה לקניית העז אף אחת מן ההחלטות לא יצאה אל הפועל.¹⁹

נושא נוסף שעלה באופו קבוע בביטאון היה מצבה הקשה של האישה העובדת וקיפוחה בשוק העבודה. במדור "נשים מספרות" התפרסמו עדויות של נשים ממגזרים שונים, בהן סיפורה של הפועלת הקשישה מרים. מרים ר', חברת הסתדרות, פוטרה מעבודתה במפעל בגלל בריאותה המתדרדרת. היא התקשתה למצוא עבודה בגלל גילה ולכן נאלצה לעבוד במשק בית ובטיפול בילד במשכורת ירודה ובתנאי ניצול. גם גורלן של פועלות בית החרושת פרי ניר לא שפר עליהן. נשים אלה עבדו בקבלנות ונמצאו בסכנת פיטורין מדי יום ביומו אם לא הצליחו למלא את מכסתן.²⁰ מגזר נוסף שהוצג כסוכל מניצול קשה היו עוזרות הבית הצעירות בנות 16 ו-17. הן המתינו בכיכר מגן דוד בתל אביב לגברת שתשכור את שירותיהן במחיר זעום, בדומה, כך על פי לשון הכתבה, "לשוק מכירת עבדים". גם מצבן של עובדות הצווארון הלבן כאחיות וכמורות היה בעייתי, משכורתן הזעומה לא די היה בה כדי לפרנס אותן ואת משפחתן. בתחתית ההיררכיה המקצועית נמצאה העובדת הערבייה, שסבלה הן מדיכוי מגדרי הן מדיכוי לאומי. כך נכתב בשנת 1957 לציון יום השנה התשיעי להקמת סניף אנד"י בנצרת:

תנאי חייהן של הנשים הערביות קשים לאין ערוך מאלה של הנשים היהודיות, בגלל הממשל הצבאי. מקורות העבודה מצומצמים מאד (מסיק זיתים, חקלאות, טבק). לעיתים קרובות אין הן יכולות להגיע למקום העבודה מחוסר רשיון תנועה [...] האבטלה אוכלת בהן ככל פה בעיקר בין נשי הפליטים החיים מזה שמונה שנים בתנאים איומים. גם בשעה שהן עובדות מגיע שכן למחצית משכרה של העובדת היהודייה ומשכרו של העובד הערבי.²¹

מן הכתבה עלה שגם מצבן של נשים ערביות בעלות מקצוע, כגון אחיות, קשה ביותר. למרות המחסור החמור באחיות מוסמכות הן אינן עובדות במקצוען רק משום היותן ערביות.²²

הביטאון הרבה לתאר את מאבקן של חברות אנד"י למען נשים עובדות, ערביות ויהודיות. הוא סיקר בהרחבה את מאבקן להורדת יוקר המחיה, ואת המאמץ הרב שהשקיעו נציגות אנד"י בהסתדרות לקבלת נשים ערביות למועצת הפועלות. הביטאון דיווח על ועידת אנד"י שהתכנסה בחיפה בשנת 1954 כדי לדון בבעיותיה של האשה העובדת ובמעמדן האישי והמשפטי של נשים בישראל. בוועידה עלתה דרישה לתקן ולשפר את חוק האשה העובדת שאינו מבטיח, לדברי הדוברות, שוויון בשכר (שכר שווה בעד עבודה שווה). החוק מפלה את האשה בכל תחומי החיים, אף שישראל הצטרפה לאמנה הבין-לאומית המבטיחה שוויון זכויות מלא לגבר ולאשה. על פי לשון הכתבה, "החוק

המובא לכנסת אינו מבטיח זכויות אלמנטריות ביותר [...] החוק אינו מקנה חופשת לידה לעובדות משק הבית, לפועלות זמניות ולנשים העובדות בטיפול בילדים. החוק אינו מגן על זכויות הפעלת המזדקנת ועל ילדות עובדות".²³ צוטטה גם תגובתה של שרת העבודה גולדה מאיר בהתייחסה לחוק שהתקבל: "היינו צריכים לחשוב כיצד לעבד חוק שלא יהיה טוב עד לידי כך שהאשה תצא משוק העבודה". דברים ברוח דומה אמרה גם מזכירת מועצת הפועלות בבה אידלסון.

ביקורת נוקבת נמתחה גם על חוק הנישואין והגירושין, המפקיר את חיי המשפחה לשיפוטם היחיד של בתי הדין הרבניים, וגורם לאישה להיכנע למנהגים וסדרי חיים משפילים. הביטאון הרבה להעלות את הדרישה לחוקק חוק נישואין וגירושין חילוני.²⁴ לצד הדיכוי הכלכלי וקיפוח נשים בשוק העבודה עסקו כתבות רבות בסבל האישה הערבייה ומשפחתה תחת הממשל הצבאי: מאסר ללא משפט של בני זוגן, שלילת אזרחות וגירושן מן הארץ. עלונך כביטאון שמאלי רדיקלי היה היחיד בין עיתוני הנשים שקרא לאחווה בין נשים ערביות ליהודיות, בניגוד ליחס הפטרוני שאפיין עיתוני נשים אחרים. חברות אנד"י ניסו לסייע לנשים הערביות באמצעים המצומצמים שעמדו לרשותן. בכתבה שנשאה את הכותרת "נפגשתי עם הנשים הללו", תיארה רות לוביץ את המפגש עם אימו של ריזיק עבדו, שנכלא ללא משפט על השתתפותו בצעדת בני נוער בנצרת למען השלום.²⁵ במקרה זה צלחה כנראה השתדלותו של הארגון, כך אנו למדות מן הברכה לאם סדיקה עבדו, שהתפרסמה בעלונך לרגל שחרורו של הבן מהכלא.

פרשה אחרת שסוקרה בהרחבה בביטאון נגעה לניסיונו של השלטון הישראלי לגרש את מרים אשהב וילדתה מן הארץ. אשהב, ילידת הארץ ורעייתו של אזרח ישראלי, נחשבה כמסתננת ועמדה בסכנת גירוש מפני שבעיצומם של הקרבות ברחה עם ילדתה והסתתרה אצל אביה בחברון. גם במקרה זה הצליחו חברות אנד"י לסייע לה ולמנוע את גירוש האם והבת מישראל. אולם התלאות והרדיפות שהיו מנת חלקה של משפחת אשהב נמשכו גם לאחר מכן, כך עלה מדיווח קצר שהתפרסם בביטאון. לצד תמונתה של הבת איידה התפרסמו הדברים הבאים: "ילדה אשר עד היום לא קיבלה פנקס מזון. גם אחיה הקטן אשר נולד בארץ לא קיבל פנקס מזון קבוע. כל חודש מתרוצצת האם מרים אשהב למשרדים שונים כדי לקבל את המגיע לה ולילדיה. האם ניצלה עם ילדתה מגרוש לפני שנתיים. דעת הקהל אשר הרימה את קולה הצילה אותה מן הגרוש אך עד עתה לא קיבלה פנקס זיהוי. גורל משפחת אשהב הוא גורלן של אלפי משפחות ערביות".²⁶ לאחר הטבח בכפר קאסם התארגנו חברות אנד"י לאסוף כספים עבור המשפחות השכולות. בידיעה שהתפרסמה בביטאון נמסר על פתיחתו של באזאר בתל אביב, בחיפה ובנצרת, שהכנסותיו תוקדשנה "לעזרת המשפחות השכולות בכפר קאסם". חברות אנד"י לא הסתפקו רק באיסוף תרומות וארגנו משלחת לכפר קאסם, כדי להיפגש עם המשפחות ולהביע הזדהות ותנחומים. אולם הממשל הצבאי לא איפשר להן להיכנס לכפר, והן נאלצו להביע את תנחומיהן באמצעות העיתונות.²⁷

מהכתבות שהתפרסמו בעלונך עלתה תמונה עגומה על מצבה של האישה בשנותיה הראשונות של המדינה. הדיכוי והקיפוח חצו בה גבולות מעמדיים, אתניים ולאומיים וקבעו את גורלן של נשים רבות, צעירות כמבוגרות.

נושאי חוץ: החתירה לשלום אזורי ועולמי

הביטאון הרבה לדווח על פעילותן של חברות אנד"י במאבק למען השלום במזרח התיכון. בשנת 1955 סיקר הביטאון בהרחבה ועידה ארצית נוספת שעסקה בחתירה ובמאבק לשלום בין ישראל לשכנותיה. הרקע לכינוס ועידת השלום היה ההחמרה במצב הביטחוני בישראל, והתגברות הקולות בציבור הישראלי שקראו לסיכוב שני ול"מלחמה מונעת". כך נכתב בדברי הוועידה: "נשים ואמהות! מול ההסתה המלחמתית, מול היאוש אשר רוצים להחדיר ללבנו, נעלה את תביעתנו, להפסיק מיד כל הכנות ותעמולה למלחמה מונעת! להפסיק את כל ההתקפות מעבר לגבול [...] יש לעשות צעדים מעשיים למשא ומתן ישיר ללא תנאים מוקדמים עם הארצות השכנות, משא ומתן שיהיה מבוסס על כיבוד הריבונות הלאומית של ישראל וכל הארצות הערביות".²⁸

חברות אנד"י לקחו חלק בפעילותו של "הוועד הארצי למען שלום בישראל", שנוסד בישראל בשנת 1949 על ידי גופי שמאל שונים שבראשם עמדו מק"י ומפ"ם. הוועד היה חלק מהתארגנות בין-לאומית, ויזם פעולות ומבצעים לקידום השלום האזורי והעולמי. בשנת 1951 הפיץ הוועד עצומה שקראה לכריתת חוזה שלום בין המעצמות. בשנת 1954 ערך הוועד משאל עם אשר קרא להתנגד לחימושה של גרמניה, לצירופה של ישראל "לברית אזורית תוקפנית", ולמאבק למען שלום בין ישראל למדינות ערב, להסכם שלום שיבטיח את זכויותיהם ואת התפתחותם של כל עמי האזור בדרך של משא ומתן ישיר. הוועד פעל גם למען עצמאות אלג'יר ועל זכותה של קובה לקיים את ריבונותה כרצונה.²⁹ תחום מרכזי בפעילות הוועד היה מאבק לאיסור ניסויים בנשק גרעיני והקמת אזורים מפורזים מנשק גרעיני.

פעילות הוועד הייתה תולדה של האווירה ששררה בארץ בשנות החמישים: החשש הגדול בציבור מפני מלחמת עולם שלישית שעלולה לפרוץ עקב ההקצנה הבין-גושית; העימותים הצבאיים והמלחמות שבהן היו מעורבות המעצמות, כגון מלחמת קוריאה והודו סין, העצימו את הצורך במאבק אנטי-מלחמתי.³⁰ הוועד הפיץ את מסריו בהוצאה לאור של פרסומים שונים, ובהם גילויי דעת, כרזות וברכות לשנה החדשה הנושאות מסרים פציפיסטיים. בביטאון עלונך נדפסו מעת לעת איורים, ציורים וציילומים אלה. חברות אנד"י אף לקחו חלק פעיל בהחתמה על העצומה למען השלום. זו התפרסמה בביטאון לצד פנקס השלום, ועליו איור של ילד ויונת השלום מאת רות שלום. חברות אנד"י החתימו נשים על עצומת השלום בעוכרן מבית לבית. שמותיהן של המחתימות המצטיינות שהצליחו להשיג מספר רב של חתימות, זכו למקום של כבוד בעלונך, כפי שתואר בביטאון:

מועצת אנד"י המייצגת אלפי נשים אשר חרדות לחיי ילדיהן ובטחון משפחותיהן וארצן, מקבלות בהתלהבות את קריאת "ועד השלום בישראל" לעריכת משאל עם למען השלום, ופונה לכל החברות להתגייס בכל מרצן לפעולות ההחתמה, ולשמש כבעבר סמל של לוחמות למען השלום. המועצה פונה לכל ארגוני הנשים להצטרף לפעולת ההחתמה, וקוראת את המוני הנשים להענות בחיוב לשלוש שאלות המשאל.³¹

חברות אנד"י השתתפו בהפגנות נגד חימוש הצבא המערב גרמני שהתקיימו בתל אביב, בחיפה, בירושלים וברמלה, ופרסמו עצומות וגילויי דעת שנשלחו לראש הממשלה. משלחות נשים ביקרו אצל חברי הכנסת ודרשו להעמיד על סדר היום את הסכנה הגלומה ב"החייאת הוורמאכט המסכן את שלום העולם ושלומו עמנו".³²

בדפי הביטאון התפרסמו דברי מחאה נגד חימוש הצבא המערב גרמני, וחידוש הקשרים הדיפלומטיים עם גרמניה המערבית. כתבות רבות בעלון עסקו בפשעי הנאצים ובגורל היהודים בשואה. תחת הכותרת "נגד זיון גרמניה הניאו נאצית" הובאה עדותה של ניצולה מגטו לודז' על אקציית הילדים בגטו, לצד עדויות של אסירים יהודים ועדותו של קצין אס-אס על חלקו בהשמדה בתאי הגזים.³³ הממשל המערב גרמני הוצג בכתבות אלה כיוורשו וכממשיכו של הממשל הנאצי. עלתה בהן גם ביקורת נוקבת על מדיניות הממשל הישראלי שלא ניאבק בהחלטה לאפשר את התחמשותו של הצבא המערב גרמני: "עוד יותר מעוררת חרדה העובדה כי לא הממשלה, לא הכנסת ושום גורם רשמי מצא לנחוץ להשמיע את המחאה והזעקה של מדינת ישראל ושל העם בישראל, נגד צעד זה המכוון להחייאת החיה הנאצית. כה רבים מאתנו אבדו את משפחותיהם או קרוביהם במחנות המוות הנאציים. כה רבים חוו על כשרם את הרדיפות והעינויים – האם נוכל לשכוח? לא נשכח ולא ניתן להשכיח".³⁴

היבט נוסף בפעילותו של הוועד הארצי למען השלום היה המאבק נגד התחמשות גרעינית. חברות אנד"י לקחו חלק פעיל במאבק זה, כפי שעולה מפרסומי הארגון ומהדיווחים והכתבות שהופיעו בעלון. ב-9 בספטמבר 1957 שיגרו חברות אנד"י מכתב לבאי הכנסת האומי לחקר מבנה האטום שהתקיים במכון ויצמן. הן דרשו ממארגני הכנסת להטיל את כל כובד משקלם ולתבוע את הפסקתם של הניסויים הגרעיניים, וכך נכתב:

הננו פונות אליכם כי חרדה גדולה בלבנו לגורל ילדינו, ועתיד הדור הצעיר נוכח הסכנות החמורות הנובעות מניסויים גרעיניים והכנת מלחמה אטומית [...] יתבע הכינוס הזה את הפסקת המיידית של הניסויים הגרעיניים! תביעתכם זו תשתלב בתנועת מחאה אדירה בעולם, ותשפיע בכיוון השגת הסכם בין שלוש המעצמות בדבר הפסקת המיידית של הניסויים הגרעיניים, על מנת להפסיק את הרעלת אוויר העולם בחומרים רדיואקטיביים ולסלק את סיום המלחמה האטומית.³⁵

בעלון התפרסמה כתבה שגינתה קשות את הניסוי בפצצת מימן שביצעה ארצות הברית, "שעם הפצצה בהירושימה פסקה מלנהל מלחמה והחלה עוברת להשמדת המין האנושי".³⁶ בשנת 1957 התכנסה אסיפה חגיגית של חברות אנד"י כדי לחגוג את סיומו

המוצלח של המבצע להחתמה נגד הניסויים בנשק גרעיני. נשים, הן במגזר היהודי הן במגזר הערבי, הצליחו לאסוף 20,000 חתימות נגד הניסויים וההתחמשות הגרעינית. גם במבצע החתמה זה, המצטיינת שהצליחה לאסוף אלף חתימות זכתה למקום של כבוד בדפי הביטאון.³⁷ פעילותן של חברות אנד"י במאבק נגד הנשק הגרעיני הייתה חלק מפעילות ציבורית רחבה במדינת ישראל בשנות החמישים. כבר בשנת 1950 חתמו למעלה מ-312,000 איש בארץ על עצומת שטוקהולם, שבה נקבע כי כל מדינה שתשתמש ראשונה בנשק גרעיני תיחשב כמי שביצעה פשעי מלחמה. שנה מאוחר יותר חתמו על עצומה דומה 400,000 אישה ואיש, כשמספר תושבי ישראל בשנת 1950 עמד על מיליון ומאתיים אלף.³⁸

"אנו רוצות בשלום". עלונך מס' 3, שנה שישית (1955). באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

דמות האישה בעלונך

דמות האישה המשתקפת בביטאון היא של פעילה בסביבתה הקרובה ובחיים הפוליטיים. אישה רגישה לסבל המקופחים והמדוכאים, ועושה ככל יכולתה להיאבק בעוולות סביבה. כך למשל, בשכונת בקעה שבירושלים ארגנו חברות אנד"י את תושבי השכונה להשיג "סידורים מתאימים" מצד האפוטרופוס של הרכוש הנטוש, ו"למסור לאשה אלמנה מטופלת בילדים חנות דגים". בעוד נשים משכונת נחלאות התארגנו ודרשו ניקוי של

בורות השופכיני בשכונה. חברות ירושלמיות אחרות סייעו לשתי נשים ערביות שהגיעו לעיר עקב מאסר בני משפחתן. בשכונת התקווה התארגנה משלחת של נשים והביאה לעירייה את תביעת התושבים להתקנת רשת ביוב בשכונה. ביאזור יזמו חברות הסניף המקומי עצומה שעליה חתמו 250 מתושבי היישוב, שקראה לרשות המקומית להעסיק רופאה מקומית. הביטאון תיאר בהרחבה את מעורבותן של הנשים במאבקים הציבוריים והפוליטיים של תקופתן בנושאים חברתיים וכלכליים ובנושאי חוץ וביטחון.³⁹

מנגד, המרכיב המרכזי בזהותה של האישה כפי שעלה בביטאון היה אימהותה. רוב הדימויים החזותיים שהוצגו בביטאון, אם בדף השער או במדורים השונים, הציגו את האם עם ילדיה בסיטואציות שונות בבית ומחוץ לו. גם המסרים הפוליטיים שהוצגו בביטאון תווכו באמצעות הזהות האימהית: "אמהות למען השלום", "אמהות נגד ההתחמשות הגרעינית", "אמא הגיני עלי מפני הפצצה האטומית" וכדומה. ב"מגילת זכויות האשה בישראל", מסמך שפרסמה אנד"י בשנת 1954, נכתב במפורש באלה המילים: "הבה נתאחד להגנת זכויות האם כפועלת וכאזרחית". בביקורת על חוק הנישואין והגירושין העולה במסמך, מוגדרת האם "כמחנכת טבעית של הילדים".⁴⁰

יתר על כן, בביטאון לא עלתה דרישה לחלוקה שווה עם הגבר בנטל גידול הילדים ותחזוקת הבית. מובן מאליו שמשק הבית ציפה לאישה העובדת בתום יום עבודה מפרך. בין המדורים הקבועים בירחון היה המדור לאופנה, לקוסמטיקה ולבישול. תחת הכותרת "כיצד לטפל בקמטים בפנים?" הונחו הקוראות כיצד לעסות את עור הפנים. לצד מתכוני בישול מזינים וזולים ניתנו גם עצות של חיסכון וצרכנות חכמה: כיצד לשמור על בגדי הילדים (לתפור טלאים במרפקים) וכיצד לחדש צאוורון של מעיל ישן שנשחק. היו גם עצות מועילות לניקיון הבית: כיצד לנקות כתמי שומן ולהעלים את כתמי פחם.

ההתמסרות לטיפוח הבית והמשפחה הוצגה כ"חובה קומוניסטית" המוטלת על חברת המפלגה. כך לדבריה של חברה אלמונית מסניף חיפה: "אינני שלמה כלפי אותן חברות החוצבות להבות בפעילותן המפלגתית, ואינן יודעות לגלות את האחריות המספקת לאנשים החיים בקרבתן הקרובה ביותר הזקוקים ביותר לדאגתן, אשר אינן מגלות את האחריות הקומוניסטית לבני משפחתן".⁴¹

לצד הקריאה לאקטיביות פוליטית ולמאבק על חקיקה מתקדמת ושוויון מלא לנשים, החזיקו כותבות הביטאון בדימויים המגדריים המסורתיים. הן עיגנו את האשה כמוכן מאליו במרחב הביתי. עם זאת יש לזכור שהביטאון יועד להגיע לקהלים רחבים של קוראות. ייתכן שזו הייתה הסיבה להצגתם של מסרים קליטים ודימויים שגורים באשר למקומה של האישה בחברה. ואכן, כפי שהראתה שרון גבע, בשנות החמישים היה ברור לנשים שעבודתה של האישה מחוץ לביתה לעולם לא תבוא על חשבון משימות הבית. אישה שיצאה לעבוד מחוץ לבית הייתה צריכה לעבוד בשתי משרות, אחת משרה מלאה בהתנדבות והשנייה בשכר נמוך ביחס לממוצע במשק, ולרוב במשרה חלקית.⁴² העבודה מחוץ לבית הוצגה כתורמת להתפתחותה האישית של האשה ולסיפקה העצמי.

אולם במקביל חזרה האזהרה שיש לתחום את שעות העבודה של האישה לכל תזניה את ילדיה. כפי שהסבירה בבה אידלסון, חברת הכנסת מטעם מפא"י ומזכירת מועצת הפועלות: "עבודת הבית היא חובה אינהרנטית לאשה, עליה למלא את חובותיה כלפי ילדיה ומשפחתה ולטפח את הבית".⁴³ התפיסות המגדריות בעלונך השתלבו אפוא במוסכמות המגדריות שרווחו במדינת ישראל. אולם הביטאון שאב את השראתו גם מן הדימויים המגדריים שרווחו בעיתונות הנשים הקומוניסטיות בברית המועצות ומחוץ לה בשנים אלה.

עלונך מס' 1, שנה שישית (1955).
באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

"ראינו את שמי ישראל בסטלינגרד": דמותה של ברית המועצות בעלונך

עלונך, כביטאון קומוניסטי, הרבה לעסוק בחיי נשים בברית המועצות. החברה הסובייטית הוצגה בו כחברת מופת המקדשת את זכויות האישה ומאפשרת לה לממש את מלוא יכולותיה. חברות אנד"י פרסמו את רשמיהן מביקורים שערכו בברית המועצות. הביטאון נתן מקום גם לנאומים ולסקירות על חי הנשים בברית המועצות מאת נציגות סובייטיות שביקרו בישראל כאורחות כבוד של אנד"י. בשנת 1954 ביקרה בברית המועצות משלחת של חברות אנד"י בהנהגתה של אסתר וילנסקה חברת הכנסת מטעם מק"י. הן סיירו

במפעלים ובקולחוזים, וביקרו במוסדות חינוך, במרפאות ובמעונות לילדים. בחזרתן פרסמו החברות את רשמיהן על דפי הביטאון.

תחת הכותרת "דאגה לילד שוויון לאשה", תיארה וילנסקה את "דאגתו האבהית" של השלטון לילדי ברית המועצות. רשת המעונות שמפעיל השלטון הסובייטי מינקות ועד גיל בית הספר מאפשרת לנשים לממש שוויון מלא בתחום התעסוקה, רכישת השכלה ופעילות ציבורית, וכל זאת במחיר מסובסד ובטיפול מקצועי ומיומן. מעונות הילדים, הסבירה וילנסקה, צמודים למפעלים ומאפשרים לאם העובדת והלומדת להפקיד את ילדיה במעון במהלך יום העבודה או אפילו לפרק זמן של שבוע.

השלטון הסובייטי רואה לנגד עיניו את רווחתה של האם העובדת כבר משלב הלידה וההנקה. "הרפואה הסובייטית מקדישה מאמצים רבים להגשים באורח המוני את שיטת הלידה ללא כאבים". לאורך כל תקופת ההיריון מקבלות הנשים הדרכה מפורטת, כיצד להתמודד עם כאבי הלידה על ידי תרגול גופני מתאים. גם בשלב ההנקה השלטון אינו זונח את האם העובדת. מקומות העבודה מאפשרים לאם המיניקה להתפנות להנקה ומקצרים את יום עבודתה. מערכת תומכת זו, הסבירה וילנסקה, מאפשרת לנשים לממש את מלוא יכולתן "ללמוד ולתפוס עמדות בחיים הציבוריים". יתר על כן, בברית המועצות קיים שוויון מלא בתחום השכר, על פי העקרון "שכר שווה בעד עבודה שווה ביו גברים לנשים".⁴⁴

חברות המשלחת הרבו לתאר את הישגיהן המופלגים של הנשים הסובייטיות בתחום ההשכלה והמדע, וכיצד נחלצו מן הבערות שאפיינה אותן בתקופה הקדם מהפכנית. במהלך ביקורן בקולחוז סמוך למוסקבה פגשו האורחות ישישה שלמדה לקרוא לאחר המהפכה, "וכעת מבלי לקרוא שני עיתונים אינה יכולה". במהלך ביקורן באחד המפעלים התוודעו חברות המשלחת לאלמנת מלחמה ששמה מרוסיה, שהפכה מפועלת לא מקצועית למהנדסת מדופלמת לאחר שהשתלמה במכון ללימודי הנדסה.

כדי לסכם את התמורה המופלאה שהתחוללה בקרב נשות ברית המועצות, פרסמו חברות המשלחת בעלון נתונים מספריים על חלקן של הנשים הסובייטיות בשוק העבודה. מנתונים אלה עלה כי "בשנת 1917 היו ברחבי ברית המועצות רק 600 מהנדסים נשים וכך לשון הכתוב, בשנת 1948 250 אלף ובשנת 1952 450 אלף. 42% מבין חברי ועדי מקומות העבודה הן נשים, הן מונות גם 33.6% מכלל הנהלת ועדי הפועלים".⁴⁵ ברשימותיהן של חברות המשלחת אין זכר למחסור או למצוקה כלכלית. על פי התרשמותן אזרחי ברית המועצות חיים חיי שגשוג ורווחה תחת שלטון טוב ומיטיב, המזון מצוי בשפע ומחירו יורד מיום ליום: "לפי כל אלה עולה כי נקל להבין מדוע כה גדולה התנועה בחנויות, מדוע קונים עמלי ברית המועצות מכל טוב, החל בצורכי מזון וגמור במקררים חשמליים ומכשירי טלוויזיה. מדוע מלאים תמיד עד אפס מקום בתי הקולנוע, התיאטרות, הספריות והמוזיאונים. מדוע נוסעים כל כך הרבה לטיולים ולבתי הבראה לכילוי החופשות".⁴⁶

ביקור משלחת אנד"י בברית המועצות, עלונך 5 (1954). באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

ברית המועצות הוצגה אפוא בביטאון כתמונת ראי הפוכה למציאות החיים הקשה שבמדינה ישראל. בחברת המופת הסובייטית גלומה הייתה הבטחה לעתיד טוב יותר, ועל חברות אנד"י הוטלה החובה להפיץ את הבשורה. במלוא 38 שנים למהפכת אוקטובר התפרסמה בדפי הביטאון ברכת אנד"י לנשים הסובייטיות, ובה נכתב כי "מולדתכן הפורחת והמבטיחה חיי אושר לנשים וילדים, משמשת לנו נשי ישראל אור במאבק לחיים טובים יותר".⁴⁷

אולם הביטאון לא התפקד רק בהדגשת הזיקה לכרית המועצות, אלא סקר בהרחבה את קשריה של אנד"י עם ארגוני נשים קומוניסטיות ברחבי העולם. במדור "בין נשי העולם" התפרסמו דרך קבע ידיעות על מאבקן של נשים קומוניסטיות במשטרים "אימפריאליסטיים ודכאניים", ומעורבותן בתנועות לשחרור לאומי. כך למשל נכתב בהרחבה על מאבקן של תנועות נשים באיראן וביוון נגד האימפריאליזם הבריטי והאמריקני, "השואף לנצל את אוצרות הטבע של ארצן ולסבכן במלחמה נגד ברית המועצות".⁴⁸

אופיו האינטרנציונליסטי של אנד"י בא לכיטוי גם בקשרי ההדוקים עם "הפדרציה העולמית של הנשים הדמוקרטיות" (הפענ"ד). הפענ"ד נוסד זמן קצר לאחר מלחמת העולם השנייה בכנס נשים שנערך בפריז. הארגון מנה מיליוני נשים מ-41 ארצות שנמנו עם ארגונים אנטי-פשיסטיים ופרו-סובייטיים. חלק ממנהיגות הפדרציה היו מנהיגות

ההתנגדות המזוינת לנאצים באירופה הכבושה, אחרות היו חברות פרלמנט ברפובליקות הסוציאליסטיות ובמדינות המערב. נמנו עימן גם סופרות, אומניות ומדעניות. הפדרציה קראה לשלום עולמי ולהשגת זכויות שוות לנשים בתחום החברתי, המשפטי והפוליטי. בעלונך התפרסמו כתבות מקיפות על פעילותה של הפדרציה ועל השתתפותן של חברות אנד"י בכינוסים שנערכו מטעמה מעת לעת. חברות אנד"י תרגמו לעברית את פרסומיה של הפדרציה בישראל, ואף יזמו מאבק ציבורי נגד הוצאתה של הפדרציה מוועדת האו"ם לענייני כלכלה וחברה שבה כיהנה כגוף יועץ.⁴⁹

סיכום: עלונך כביטאון קומוניסטי

בשנת 1957 התפרסמה בעלונך כרזה לציון חמש שנים להופעת הביטאון. בכרזה הוצגו במקובץ דפי השער של עיתוני נשים קומוניסטיות וסוציאליסטיות מרחבי העולם, ובתוכם דף השער של עלונך. בפרסום הכרזה ביקשו עורכות הביטאון להדגיש כי עלונך שייך לרשת חובקת עולם של עיתוני נשים, החולקות יחד נאמנות אידיאולוגית ופוליטית. ואכן אפשר להצביע על מאפיינים משותפים לעיתוני נשים, שהתפרסמו בחסות המפלגות הקומוניסטיות בברית המועצות ומחוצה לה.

ארגוני השמאל ביססו את השקפותיהם בנושא זכויות הנשים על חיבורים של תיאורטיקנים שונים, שכתבו על עתידה ועל מקומה של האשה בחברה הסוציאליסטית. דיכוי הנשים בחברה נתפס על ידם כדיכוי כלכלי, שימצא את פתורו לא במאבק בין המינים אלא במסגרת המאבק המעמדי. בחיבורו "מקורות המשפחה, הרכוש הפרטי והמדינה" (1884), קבע פרידריך אנגלס כי שעבודן של נשים נובע מהרחקתן מכוח העבודה והגבלתן למשק הבית. על פי השקפה זו, התפתחותה של תעשייה קפיטליסטית רחבה תיצור את התנאים שיאפשרו לנשים להיחלץ מהבידוד הכפוי בתחום משק הבית והן תצטרפנה לתהליך הייצור, ורק אז, טען אנגלס, תוכלנה נשים להיאבק בעליונות הגברית. הן תתארגנה למאבק למען שוויון ותצטרפנה למאבק המעמדי שבבוא העת יבשיל למהפכה שתשחרר אותן סופית משעבודן.⁵⁰

מדורי הנשים בעיתונות הקומוניסטית עודדו אפוא נשים להצטרף לכוח העבודה ולממש את כישוריהן. כתבות רבות עסקו בבעיותיה של האשה בשוק העבודה, בדרישה לשכר שווה עבור עבודה שווה ולהתאמת סביבת העבודה לצרכיה וליכולותיה הגופניות של האשה. עם זאת חזרה ונשנתה התפיסה שהמאבק לשוויון האישה הוא חלק בלתי נפרד מהמאבק המעמדי. לא יעלה על הדעת שנשים תזנחנה את המאבק המעמדי ותתמקדנה אך ורק במאבק הפמיניסטי שהוצג כמאבק בורגני.

במחקרה על עיתונות נשים בברית המועצות, הצביעה לין אוטוד על הניסיון לעצב את דמות האישה הסובייטית החדשה, וכיצד הציפיות ממנה ומדמותה עברו שינויים בהתאמה לתמורות הכלכליות החברתיות והפוליטיות שפקדו את ברית המועצות משנות העשרים ועד לשלהי משטרו של סטלין בשנות החמישים. בעיתוני הנשים הפופולריים "הפועלת"

ו"האיכרה" הופצו הדימויים המגדריים הרצויים לשלטונות. אטווד הראתה כיצד בשנות העשרים נעשה ניסיון לבטל את המחיצות המגדריות ולהניע נשים להשתחרר מהבית ולהשתלב במרחב הציבורי כיצרניות וכצרכניות. עיתוני הנשים עודדו את התפרקותו של התא המשפחתי הפרטי לטובת המסגרת הקומונלית, ובמקום להתעקש על נצחיות הנישואין הראו את הקלות של תהליך הגירושין. מסרים אלה עברו במגוון של סוגות עיתונאיות שבהן הוצגה האישה כבעלת ביטחון וערך עצמי, כאזרחית מלאה ובעלת ערך בחברה החדשה.⁵¹

דימויים מגדריים אלה השתנו בתקופת סטלין. המשפחה לא נעלמה כפי שחזו כמה מן התיאורטיקנים הרדיקליים, והתפרקותה גם לא נתפסה כיעד רצוי. המדינה לא הייתה מסוגלת לספק את שירותי המטבח והכביסה שהבטיחה כדי לשחרר את האישה מעול משק הבית. לאור המצב הכלכלי הנשים המשיכו מרצונן לספק בחינם למשפחותיהן את שירותי משק הבית. היה זה לא הגיוני לעודד אותן לזנוח את חובותיהן הביתיות. יתרה מזאת, תוכנית החומש הסתיימה במשבר שהביא לצניחה דרסטית בריבוי הטבעי, ולכן החלו לעודד את כינונה של המשפחה המסורתית בתקווה לעודד את הילודה וליצור יציבות בחיי הפרט לנוכח השינויים הרדיקליים.

אולם התיעוש האדיר לא אפשר לאישה להתמסר לבית. המדינה לא יכולה הייתה לוותר על הנשים ככוח עבודה, וציפו ממנה גם לעבוד כגבר וגם להתמסר לענייני הבית, העלו על נס את תכונותיה הטיפוליות ודיברו גם במושגים של המין החלש. יתר על כן, למרות המחויבות להתנערות מן העבר, הושפעו מוטיבים רבים בדמותה של האשה החדשה בתקופת סטלין מדימויים נשיים שרווחו בכנסייה האורתודקסית. על פי ההשקפה הכנסייתית הוצגה האם כדמות קדושה שמקריבה את עצמה. האיכרה החזקה והכול יכולה שבה בעת מקריבה את עצמה כאם, דימוי שרווח בספרות ובמיתוסים ברוסיה הקדם מהפכנית. הנטייה להלל ולהעלות על נס את דמות האם רווחה בתקופת סטלין, אולם בעוד שבתקופה הקדם מהפכנית העול הכבד שהושת על האישה הרוסיה היה מקור לרגשי אשם, במדינה הסטליניסטית נטייתן של נשים לעבודה קשה ולהקרבה עצמית הפכו לבסיס למעמדן השווה בחברה.

אטווד הראתה שלמרות השינויים שחלו בדמותה של האישה מתקופה לתקופה, ציפו תמיד מן האישה הסובייטית להתמסר לגידול הילדים ולחינוכם במסגרת המשפחה או הקולקטיב. היה זה תפקידה הבלעדי של האישה ולא של הגבר. יתר על כן, מחויבותה של האישה הסובייטית לקחת חלק שווה בחיי החברה והכלכלה, עוגנה בשיח פטריוטרי לאומי ולא בשיח פמיניסטי.⁵²

לעומת זאת בעיתונות הנשים הקומוניסטית במערב בשנות מלחמת העולם השנייה ובראשית שנות החמישים ניכרה התעוררות פמיניסטית. כותבות שונות טענו כי דיכוי נשים נובע גם ממקורות תרבותיים ולא רק ממקורות כלכליים, ומקורו הוא באופן שמחנכים בנים לעצמאות ובנות לתלות ולפסיביות. במכתבים למערכת ובכתבות שהתפרסמו

בעיתונות המפלגתית במערב דרשו נשים קומוניסטיות ממפלגתן לא להסתפק בניסוחים תיאורטיים אלא ליישם תוכניות אופרטיביות שמטרתן מאבק למען זכויות הנשים. כך לדוגמה ביומון הקומוניסטי האמריקני *The Daily Worker* התפרסמו כתבות ומכתבי קוראות שערערו על התפיסה המרקסיסטית, הגורסת כי דיכוי מעמדי הוא הגורם היחיד לשעבוד נשים. חברי המפלגה נקראו לקחת חלק מלא בעבודה בקרב ולמען נשים מתוך הבנה כי נדרשת שותפות מלאה. בביטאון התיאורטי של המפלגה, *Political Affairs*, התפרסמה בשנת 1948 הצהרה מטעמו של יושב ראש המפלגה ויליאם פורסטר הקובעת בין היתר כי "המפלגה רואה במאבק נגד ההגמוניה והשוכיניזם הגברי מרכיב מרכזי באידיאולוגיה שלה והכריזה עליו מלחמה".⁵³

אם כי לא מצאתי דיון ביקורתי דומה על מעמדה של האישה במפלגה הקומוניסטית הישראלית, חברות אנד"י לקחו חלק פעיל במאבק למען זכויות הנשים, ובעלונך התפרסמו כתבות נרחבות על הדיכוי הכלכלי, הלאומי והאישי של נשים בישראל – ערביות כיהודיות, עולות כוותיקות. אני סבורה שלמרות התנאים הפוליטיים והחברתיים השונים, אפשר לעגן את עלונך בטווח שבין השמרנות שאפיינה את עיתונות הנשים הסובייטית בשנות החמישים ובין השיח הפמיניסטי שהתפתח בעיתוני המפלגה הקומוניסטית במערב בשנים אלה, שיח שהקדים את זמנו ובישר את הופעתו של הגל השני של הפמיניזם. בדפי עלונך שכנו בצוותא דימויים מגדריים סותרים על מקומה של האישה בתא המשפחתי ומכלול תפקידיה בחברה.

הערות

- 1 תופיק טובי, "המפלגה הקומוניסטית הישראלית בשירות מעמד הפועלים והמוני העם", הדו"ח הארגוני של הועד המרכזי לוועידה ה-12 של מק"י, 1.6.1952-29.5.1952, מצוטט אצל לאה מירון, כוכב אדום בדגל כחול לבן: יחסה של התנועה הקומוניסטית בארץ לציונות בתקופת הישוב ועם קום המדינה, ירושלים: מאגנס 2011, עמ' 196 (להלן: מירון, כוכב אדום).
- 2 על התמורות שחלו בעמדותיה של התנועה הקומוניסטית בארץ ישראל בשלהי שנות הארבעים של המאה העשרים והתקרבותה לישוב היהודי ראו מירון, כוכב אדום, עמ' 173-161. על הקמתה של מפלגת הקומוניסטים העבריים באוקטובר 1947 ומצעה האידיאולוגי והפוליטי, ראו כרמית גיא, חלום ושבר: ספורם של הקומוניסטים העבריים, בן שמן: כתר, 2000, עמ' 165-167. על האיחוד עם המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית (פק"פ) בהנהגתם של שמואל מיקוניס, אסתר וילנסקה ומאיר וילנר, ועל הקרע בין הסיעות והוצאתם של הקומוניסטים העבריים ממק"י ראו שם, עמ' 226-266. שמואל דותן, האדומים בארץ ישראל, כפר סבא: שכנא הסופר, 1991, עמ' 506-515. על הקמתה של הליגה לשחרור לאומי והסכמתה לתוכנית החלוקה של 1947 ראו אלי רכס, המיעוט הערבי בישראל בין קומוניזם ללאומיות ערבית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, קו אדום, תשנ"ג, עמ' 27.
- 3 מירון, כוכב אדום, עמ' 190.
- 4 על עיתונות מפלגתית במדינת ישראל בשנותיה הראשונות ראו מרדכי נאור, "העיתונות בשנות החמישים", בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1997, עמ' 217-219.
- 5 מירון, כוכב אדום, עמ' 192-197.
- 6 שרון גבע דנה במדור הנשים "לאשה ולאם" שהופיע בקול העם, אך לא עסקה בביטאון עלונך. שרון

- גבע, האשה מה אומרת: נשים בשנות המדינה הראשונות, ירושלים: מאגנס 2020 (להלן: גבע, האשה מה אומרת). על פעילותה של אנד"י במגזר הערבי ראו ת'עריד קעדאן, "אנד"י: הקמתו והתפתחותו של ארגון נשים – כיצד הוקם ארגון הנשים טרם הקמת המדינה, ומה היה הבסיס האידיאולוגי לפעילותו", בתוך: אמל ג'מאל (עורך), הסכסוך: היבטים סוציולוגיים, היסטוריים וגיאוגרפיים, מכון וולטר ליבך לדו-קיום ערבי יהודי, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2018, עמ' 71-92.
- 7 חנה הרצוג, "עיתונות נשים: מרחב משעתק או מרחב לקריאת תיגר?", קשר, 28 (נובמבר 2000), עמ' 43.
- 8 שם, עמ' 48-49.
- 9 שם, שם. על ראשית כתיבתן של נשים בעיתונות העברית ראו נורית גוברין, "נשים בעיתונות העברית – ההתחלות", קשר, 28 (2000), עמ' 8-20. על מדורי נשים בעיתונות הישראלית בשנות החמישים ראו גבע, האשה מה אומרת, עמ' 7.
- 10 על הירחון דבר הפועלת ומטרותיו ראו אצל בת שבע מרגלית שטרן, גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ ישראליות, 1920-1939, ירושלים: יד יצחק בן צבי תשס"ו, עמ' 156-168. על מיעוט הנשים בעיתונות הישראלית בשנות החמישים ומעמדן השולי במערכת העיתון ראו גבע, האשה מה אומרת, עמ' 9-10.
- 11 הרצוג, "עיתונות נשים", עמ' 49.
- 12 תמר גו'נסקי, "כל אשה לנו אחות – 70 שנה להקמתו של ארגון נשים דמוקרטיות", זו הדרך, 34 (29.8.2018) http://maki.org.il/he/wp-content/uploads/2018/08/G34_2018.pdf (אוחזר ב-20.4.2020).
- 13 ארגון נשים פרוגרסיביות ע"י אגודת "תרבות לעם", "אל ציבור הנשים בישראל", 1.4.1949; איחוד נשים דמוקרטיות בישראל, מק"י מוסדות, מכל מס' 1, תיק מס' 3, ארכיון יד טבנקין (להלן: אי"ט), רמת אפעל.
- 14 "מודעת פרסומת – עלונך 6", קול העם, 11.1.1955, עמ' 3.
- 15 "משפט רגינה ברוצקוס", דאר היום, 31.12.1935, עמ' 8. רות לוביץ, בחרתי לחיות במאבק: פרקי חיים, תל אביב: הוצאת שחר 1985, עמ' 172-157.
- 16 רוזה לרובה יפה, חדרה, 12.1.1960, עמ' 1-2, איחוד נשים דמוקרטיות בישראל, מק"י מוסדות, מכל מס' 1, תיק מס' 3, אי"ט, רמת אפעל.
- 17 "מי ומי השתתף בוועידה הדר"ח מועדת המנדטים", עלונך, 1 (1954), עמ' 15.
- 18 רות לוביץ, "חורף שישי במעברה", שם, 6 (1954), עמ' 4.
- 19 יהודית ולטר, "סיפור על משפחה שובתת", שם, 4 (1955), עמ' 15. על פעילותה של מק"י בקרב העולים החדשים יוצאי עיראק, בולגריה, רומניה ופולין במעברות ובריכוזי העולים בערים, ראו תמר גו'נסקי, קומוניסטים מזרחיים: המערכה נגד אפליה עדתית ולמען זכות הדיור, חיפה: פרדס, 2018. גו'נסקי מתארת בספרה כיצד ארגנו חברי מק"י את תושבי המעברות והשכונות לפעולות מחאה כדי לשפר את תנאי הקיום הקשים בסיועם של עולים חדשים קומוניסטים יוצאי בולגריה, רומניה ועיראק. פעילים קומוניסטים במעברות גייסו אנשים לקיים עצרות, להגיש פטיציות, לשגר משלחות ולערוך הפגנות ושביטות שבת נגד תנאי השיכון והאבטלה. הפגנות אלה נערכו מדי שבוע בתל אביב בהנהגת חברי המפלגה הקומוניסטית. עדות לפעילותן של חברות אנד"י במעברת רחובות בארגון התושבים למאבק על תנאי הדיור, ראו שם, עמ' 71. על מאבקן של חברות אנד"י לפתיחת לשכת תעסוקה לנשים במעברת כפר אונו, ראו "עבודה לפועלות – מפעולות אנד"י", עלונך, 5 (1954), עמ' 15.
- 20 "כל אשה לנו אחות", עלונך, 1 (1954), עמ' 4-5; "מחיי האשה העובדת", עלונך, 1 (1955), [חסר מספר עמוד]. על נשים בעולם העבודה בישראל ראו דפנה יזרעאלי, "נשים בעולם העבודה", בתוך: דפנה יזרעאלי ואחרות (עורכות), נשים במילכוד, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1982, עמ' 113-171. על תעסוקת נשים בישראל בשנות החמישים ראו גבע, האשה מה אומרת, עמ' 211-230.

- 21 "תשע שנים ליסוד סניפנו בנצרת: מפעולות אנד"י", **עלונך**, 1 (1957), [חסר מספר עמוד]. ראו גם סמירה חורי, "האשה הערבית במאבק לשוויון זכויות", **עלונך**, 3 (1954), עמ' 10. על בעיות התעסוקה של נשים ערביות ראו "בין פועלות ערביות", **עלונך**, 4 (1955), עמ' 10.
- 22 "תשע שנים ליסוד סניפנו בנצרת: מפעולות אנד"י", **עלונך**, 1 (1957), [חסר מספר עמוד].
- 23 רות לוביץ, "על זכויות האשה בישראל", **עלונך**, 3 (1954), עמ' 7, 15.
- 24 שם.
- 25 רות לוביץ, "נפגשתי עם נשים אלה", **עלונך**, 6 (1954), עמ' 6-7.
- 26 "אל תתנו להפריד בין האם לילדתה", **עלונך**, 4 (1954), עמ' 12; "אזרחות ישראלית למרים אשהב", **עלונך**, מס' 4 (1955) עמ' 11. ראו גם כרוז שפרסמו חברות אנד"י: "יתוקן העוול – יבוטל פסק הדין לגרוש אשתו וילדתו של האזרח עודה אל אשהב", מק"י מוסדות, איחוד נשים דמוקרטיות בישראל, מכל מס' 1, תיק מס' 1, א"ט.
- 27 מפעולות אנד"י, **עלונך**, שנה שביעית, 1 (1957), [חסר מספר עמוד].
- 28 קול קורא של ועידת האמהות בישראל למען השלום, תל אביב, 15-16 ביוני 1956. 7-ב באוקטובר 1956 פרסמו חברות אנד"י כרוז "לאמהות ולנשים", שיצא נגד פעולות התגמול וקרא לממשלת ישראל: "לשמור באופן קדוני על הסכמי שביתת הנשק. לתרום תרומה ישראלית לפתרון בעיית הפליטים, לפתוח על ידי כך דרך למו"מ לשלום עם ארצות ערב, ולנהל מדיניות של עצמאות לאומית, נייטרליות ושלום, כי רק מדיניות זו תציל את השלום ואת מולדתנו מהרס ומחורבן". מק"י מוסדות, מכל מס' 1, תיק מס' 1, א"ט, רמת אפעל. על מדיניות הבטחון של ישראל לפני מלחמת סיני ולאחריה ראו מרדכי בר און, **שערי עזה: מדיניות החוץ והבטחון של ישראל, 1955-1957**, תל אביב: עם עובד, 1992.
- 29 במדור "בין נשי העולם" התפרסמה כתבה נרחבת על מאסרן וגזר דין מוות שהוטל על חמש חברות המחותרת הלאומית באלג'יריה. חברות אנד"י אף ארגנו משלחת מחאה לשגרירות הצרפתית עקב הפצצת כפר בתוניסיה שגרמה למותם של מאה אנשים חפים מפשע והכוונה להוציא להורג את חמש חברות המחותרת הלאומית באלג'יריה. "להצלת ג'מילה", **עלונך**, 1, שנה שמינית (1958), עמ' 14.
- 30 על עמדתה של מק"י בסוגיית מלחמת קוריאה ראו Sondra Miller Ruenstein, *The Communist Movement in Palestine and Israel-1919-1984*, London: Westview Press, 1985, pp. 321-323
- 31 "אנו קוראות לך להענות כן! כן! כן!. משאל עם להבטחת השלום תשי"ד 1954", **עלונך**, 4 (1954) [חסר מספר עמוד]. בעצומה הוצגו שלוש שאלות: "1. האם אתה תובע את מניעת זיונה מחדש של גרמניה? 2. האם אתה בעד שלום יציב בין ישראל למדינות ערב בדרך של משא ומתן ישיר, ללא מתווכים זרים וללא תנאים מוקדמים? 3. האם אתה בעד שלום ועצמאות של מדינת ישראל ונגד הצטרפותה לבריתות איזוריות תוקפניות?" על התגייסותן של חברות אנד"י בשכונת נווזה א' שביפו להחתים על עצומת השלום בשכונות יפו ובמעברת אבו כביר, ראו "חוג הנשים בשכונת נווזה א' ביפו", **עלונך**, 4 (1954), עמ' 4.
- 32 אורסולה ווסרמן, "נדרברנא כעת כי זו העת", **עלונך**, 1 (1955), עמ' 2, 14. חברת משלחת, "במשלחת לכנסת", שם, עמ' 2. על יחסי ישראל גרמניה בשנות החמישים ועל הויכוח הציבורי והמשבר הפוליטי סביב סוגיית הקשרים עם גרמניה, ראו נעימה ברזל, "יחסי ישראל גרמניה-מדיניות החרם ליחסים מורכבים", בתוך: חנה יבלונקה וצבי צמרת (עורכים), **העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי תשס"א, עמ' 200-214. על התנגדותה הנחרצת של מק"י לכינון קשרים עם גרמניה המערבית, על טענתה כי מדובר ברתימת מדינת ישראל ל"מרכבה הקפיטליסטית-נאצית", ועל עמדתה בסוגיית השילומים מגרמניה, ראו יחיעם ויץ, **ישראל בעשור הראשון**, יחידה 10: מחלוקות פוליטיות ואידיאולוגיות, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה 2001, עמ' 132-133. ראו גם Miller Ruenstein, *The Communist Movement*, pp. 319-321
- 33 "נגד זיון גרמניה הניאו נאצית", **עלונך**, מס' 6 (1954), עמ' 10-11; "פעולות א.נ.ד.י במאבק נגד החיאת הוורמאכט הנאצית", **עלונך**, 3, שנה שישית (1955), עמ' 8.

- 34 "לא נשכח את אשר עוללו לנו הנאצים-קריאה לכל אשה", עלונך, 6 (1954), עמ' 9.
- 35 לכבוד הנשיאות ובאי הכנס הלאומי לחקר מבנה האטום – ועד האמהות בישראל, 9 בספטמבר 1957. ראו גם איחוד נשים דמוקרטיות, "קול קורא לאיסור נשק גרעיני, 15 במאי 1957", חוזר מס' 35 לקריאה ולעיון בכל סניפי וחוגי א.נ.ד.י – 27 באוגוסט 1957. מק"י מוסדות, איחוד נשים דמוקרטיות בישראל, מכל 1 תיק מס' 3, אי"ט.
- 36 אורסולה וסרמן, "אנו מוחות נגד על ניסוי בפצצת המימן – האנושות אינה מוכנה להישמד", עלונך, 3 (1954), עמ' 12. על המאבק הציבורי שהתנהל נגד נשק גרעיני בישראל בשנות החמישים ראו אדם רו, המאבק על הפצצה, ירושלים: כרמל 2015, עמ' 63-64, הערה 1.
- 37 איטה, "החתמנו להפסקת הניסויים בנשק גרעיני-כנס חגיגי לסיכום פעולות ההחתמה", עלונך, 1 (1958), [חסר מספר עמוד]. מבצע ההחתמה נגד השימוש בנשק גרעיני התבצע על ידי ועד האמהות נגד התחמשות גרעינית שהיה סניף מקומי של ארגון בין-לאומי בעל זיקה קומוניסטית.
- 38 יואל כהן, המתריע מדימונה: ואנונו, ישראל והפצצה, תל אביב: כבל 2004, עמ' 24.
- 39 "מפעולות אנד", עלונך, מס' 1 (שנה שלישית) 1954, [חסר מספר עמוד].
- 40 "מגילת זכויות הנשים בישראל-נתקבל בוועידת הנשים בישראל", חיפה, 2.4.1954, עלונך, 4 (1954), עמ' 13.
- 41 חברה מסניף חיפה, "בעלי כמעט ואיננו בכית", קול העם, 19.8.1956, עמ' 3. מצוטט בתוך שרון גבע, האשה מה אומרת, עמ' 211.
- 42 גבע, שם, שם.
- 43 מצוטט בגבע, שם, שם.
- 44 אסתר וילנסקה, "דאגה לילד שוויון לאשה", עלונך, 5 (1954), עמ' 5.
- 45 "מספרים מדברים: מתוך שיחה עם חברות המשלחת-השתתפות נשים בחיי העבודה", שם, עמ' 12.
- 46 שם, שם.
- 47 "ברכת אנד"י לנשים הסוביטיות", שם, 4 (1955), עמ' 12.
- 48 "על מה הוצאה הפענ"ד מוועדת האו"ם", "מה נשמע בעולם", שם, 3 (1954), עמ' 14.
- 49 "נלאנו לראות דם נשפך ברחובותנו", "עם נשי העולם", שם, 1 (1955), עמ' 14.
- 50 Kate Weigan, *Red Feminism: American Communism and the Making of Women's Liberation*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 2002, pp. 34-36 (להלן: Weigan, *Red Feminism*).
- 51 Lynne Attwood, *Creating New Soviet Woman-Women's Magazines as Engineers of Family Identity, 1922-1953*, London: Macmillan Press, 1999, pp. 4-12.
- 52 שם, עמ' 13-16.
- 53 Weigan, *Red Feminism*, pp. 70, 80-86.